

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ. ПЕРСОНАЛІЇ В ІСТОРІЇ КРАЮ

А. О. Продан,

аспірант кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих
дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені
Івана Огієнка

КОНТРАБАНДА ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЧЕРЕЗ ТЕРИТОРІЮ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття розглядає важливий аспект діяльності політичних партій на початку ХХ ст., а саме механізми та масштаби транспортування нелегальної літератури через територію Подільської губернії. Використовуючи архівні матеріали та сучасні дослідження, у статті висвітлюється вплив політичної контрабанди на формування суспільно-політичних настроїв тогочасного населення.

Ключові слова: Подільська губернія, Кам'янець-Подільський, «Искра», нелегальна література, контрабанда, Російська імперія.

Головним завданням будь-якої політичної партії є безпосередній вплив на формування ідеологічних засад та вироблення стратегій розвитку суспільства. Однією з важливих складових діяльності осередків політичних партій Подільської губернії на початку ХХ ст. було таємне введення нелегальної літератури, яка друкувалася за кордоном, на територію Російської імперії. Центральні органи соціалістичних партій зазвичай функціонували за межами країни, використовуючи демократичні свободи в європейських країнах, що сприяло поширенню їхніх ідей в Російській імперії.

Мета статті – проаналізувати та висвітлити процеси контрабанди політичної літератури через територію Подільської губернії на початку ХХ століття.

Після другого поділу Речі Посполитої у 1793 р., в результаті якого територія Східного Поділля перейшла під владу Російської імперії, утворилася Подільська губернія. Головним адміністративним центром губернії стало м. Кам'янець-Подільський. Завдяки ряду адміністративно-територіальних реформ у 1795, 1797, 1802 та 1804 рр., була остаточно сформована територія губернії [8, с. 7], її загальна площа становила 36 200 квадратних верств з населенням 3 018 299 осіб (за даними перепису 1897 р.) [9, с. 3].

Чому наш дослідницький погляд зупинився саме на Подільській Губернії? На заході Поділля проходив 350-кілометровий кордон з Австро-Угорською імперією, саме тут відбувалося найважче для політичних організацій – перетин кордону.

Одним із головних способів доставки забороненої літератури в Росію була політична контрабанда, яка переправлялася різноманітними шляхами й способами. Транспортування відбувалось у кошиках, валізах, альбомах та

картинах, в ящиках, у палітурках книг, у поясах, які надягали на себе перевізники [3, арк. 3]. Один з головних шляхів перевезення нелегальної літератури проходив через кордон Російської та Австро-Угорської імперії й пролягав через територію Поділля.

З червня 1901 р. по квітень 1902 р. шлях транспортування забороненої літератури Мюнхен – Відень – Львів – Київ проходив через містечко Теофіполь Старокостянтинівського повіту Волинської губернії. За цей період по ньому було перевезено приблизно 40 пудів нелегальних видань. Однак у квітні 1902 р. цей шлях припинив свою роботу, через численні арешти з боку царської влади [10, с. 77].

З травня 1902 р. відновлюється транспортування нелегальної літератури через м. Львів, але Теофіполь замінили на м. Кам'янець-Подільський. На початку 1903 р. соціал-демократи та соціалісти-революціонери створили губернському центрі спеціально діючі бюро у справах транспортування літератури [7, с. 40].

Прикордонною стражею, поліцією та жандармами неодноразово виявлялися факти контрабанди літератури. Так, між селами Мар'янівка та Гуків Кам'янецького повіту на початку січня 1903 р. заарештували В. Гаманюка, який намагався нелегально перетнути кордон. Під час обшуку виявлено 25 одиниць забороненої літератури закордонного представництва ПСР та РСДРП [14, арк. 132-132 зв.].

На початку 1903 р. з боку Австро-Угорської імперії контрабандою політичної літератури займалися жителі с. Гусятин євреї І. Лаунер та М. Кауфман, а з боку Російської імперії житель м-ка Чемерівці Кам'янецького повіту М. Лаунер, рідний брат І. Лаунера. Завдяки налагодженим стосункам їм вдалося через прикордонне с. Бондарівку Кам'янецького повіту успішно перевезти 10 пудів нелегальної літератури закордонного видавництва ПСР та РСДРП. Її переправляли в Чемерівці, звідти в м-ко Лянцкорунь, а потім через Жердя в Кам'янець-Подільський [14, арк. 4-4 зв.].

16 січня 1903 р. до І. Лаунера приїхав невідомий росіянин із Женеви. Після арешту ним виявився агент «Искры» – М. Надежин. Під час обшуку, при ньому була валіза забороненої літератури, яка складалась з трьох видань соціал-демократичної, а найбільше – Партії соціалістів-революціонерів та анархістів [15, арк. 3-4]. 28 січня 1903 р. начальник Подільського ГЖУ отримав звістку від старости с. Гусятин про те, що у с. Шидлівці Австро-Угорської імперії священник Тимницький організовує перевезення нелегальних видань у межі Російської імперії. Через декілька днів у с. Вікторівка Кам'янецького повіту заарештували місцевого жителя К. Колесника який переправляв декілька ящиків літератури, загальною вагою близько 5 пудів, в яких було 4350 примірників революційних видань, переважно газети «Искра» [15, арк. 17].

Вищезгадана література прямувала до соціал-демократичного бюро в справах транспортування літератури в м. Кам'янець-Подільський. У грудні 1902 р. його очолив агент «Искры» М. Кудрін, який видавав себе за київського міщанина М. Смоліна. Під час арешту М. Кудріна, у його квартирі знайшли записник, у якому зазначалося, що він переправив на територію Російської

імперії близько 15 тис. примірників «Искры» та іншої забороненої літератури [11, арк. 5-5 зв.].

У ніч на 10 квітня 1904 р. поблизу прикордонного с. Ісаківці, Кам'янецького повіту Подільської губернії, прикордонники затримали І. Озембловського, у якого виявили два мішки нелегальної літератури, перевезені на російський берег через р. Дністер на двох зв'язаних між собою човнах. Під час огляду було знайдено 803 екземпляри нелегальних видань, серед них «Социальная революция», «Рабочее дело в России», «Восток и Запад», «Искра», «Селянин». Усі ці твори, як зазначалося в протоколі огляду речей, зухвало засуджують чинний у Російській державі суспільний устрій, вказують на необхідність його повалення та закликають робітничий клас до боротьби з урядом за політичну свободу [1, арк. 22].

У квітні 1904 р. в прикордонному с. Чорнокозинці Кам'янецького повіту, у домі місцевого жителя Ф. Углянюка затримали О. Штеренберга, який нелегально перетнув кордон. При затриманому знайшли валізу, річний паспорт на ім'я Петрова Михайла Андрійовича, що виявився підробкою; шмат картону з незрозумілими на ньому засекреченими замітками, папір із розкладом поїздів між станціями Ларга, Київ та Смоленськ. При огляді валізи, в ній виявилось понад 1500 екз. різних видань нелегальної літератури закордонного видавництва РСДРП. Серед них: «Развитие научного социализма», «Пролетарский праздник», «Милитаризм и рабочий класс», «Либералы и социалисты», «Социальная революция», «История революционных движений в России», «К деревенской бедноте», «Письмо к товарищу о наших организованных разногласиях» В. Леніна, «Русский рабочий в революционном движении» (по особистим згадкам Г. Плеханова), «Проект программы РСДРП», «Восьмичасовой рабочий день и его назначение» та газети «Искра» за 1901, 1902, 1903, 1904 рр. [2, арк. 15-15 зв.].

1905 р. характеризується збільшенням випадків політичної контрабанди, що було спричинено початком революції 1905—1907 рр. 8 березня 1905 р. затримали Ш. Полтуна, з підозрою у перевезенні з Австрійської Тарноруди в Проскурів нелегальної літератури. На допиті затриманий повідомив, що 7 березня до нього прийшов невідомий єврей та попросив його притримати у себе 4 тюки товару. Не знаючи, що знаходиться в тюках, він їх прийняв та отримав від єврея плату у розмірі 1 рубль. У тюках виявились наступні антиурядові видання: брошури «О нашей тактике», прокламації «Две диктатуры» та «Ко всем гражданам России», № 84 газети «Искры». Загальна вага тюків становила 6 пудів 10 фунтів [6, арк. 6; 12, арк. 4-5].

У ніч на 21 квітня 1905 р. біля с. Волохи Кам'янецького повіту увагу поліції привернув невідомий молодий чоловік, який щойно перетнув кордон. Під час його обшуку навколо тіла, під одягом, виявився спеціальний широкий пояс із полотна, із різними працями нелегальної літератури в кількості 71 екземпляр [3, арк. 3].

Зазначимо, що місцеві жителі прикордонних сіл заробляли кошти не лише на перевезенні політичної контрабанди, але й на видачі інформації про це місцевим представникам влади [5, арк. 1].

Після того, як нелегальна література з прикордонних містечок Подільської губернії потрапляла до м. Кам'янця-Подільського, далі вона транспортувалась до м. Проскурова, а звідти залізницею – в інші міста Російської імперії. Зазвичай, це робилося через місцеві відділення (Кам'янець-Подільське та Проскурівське) транспортної контори «Наdejда» [4, арк. 1].

Через транспортну контору «Наdejда» у м. Кам'янці-Подільському, на місці якої тепер стоїть будівля місцевої школи, під виглядом домашніх речей через Проскурів газету «Искра» направляли до Москви, Києва, Харкова, Самари та інших міст. У записнику М. Кудріна, який потрапив до рук жандармів під час його арешту, виявили запис про те, що з листопада 1902 р. до лютого 1903 р. через Кам'янець-Подільський було переправлено 60 пудів марксистської літератури. До поширення та читання газети «Искра» та іншої нелегальної літератури залучались й звичайні місцеві жителі, агенти «Искры» знаходили подібних до себе за віком та інтересами осіб та залучали їх до поширення нелегальних видань [11, арк. 5-5 зв.]. Організатором перевезення нелегальної літератури був Ш. Хаїс – агент Проскурівського відділення транспортної контори «Наdejда» [13, арк. 17-17 зв.].

Г. Шпилька – народився 1949 р. в с. Долиняни Хотинського району Чернівецької області. Активно займався дослідженням діяльності організації «Искра» та вивчав шляхи транспортування нелегальної літератури, які проходили через територію Хотинщини. У своїй праці «...Шли до рассвета» він розповідає, як йому 22 жовтня 2013 р. вдалося відвідати с. Окопи: «Мені неодноразово доводилось приходити на берег Дністра біля сіл Атаки, Жванець, Окопи з бажанням ще раз заглянути в минуле, з надією, що воно відгукнеться. Клаптик землі, що клином приєднався до річок Дністер та Збруч у далекому минулому, став вузькою, але надійною стежкою для просування газети «Искра» у східні та південні міста імперії» [16, с. 5].

Під час своєї подорожі Г. Шпилька познайомився з вісімдесятип'ятилітнім місцевим жителем с. Окопи М. Проданом. «А ви знаєте, у нас тут і «Искру» проносили», – мовив старий. Автор відразу дав зрозуміти М. Продану, що саме це його й цікавить та запитав: «А про прізвище Гордієвський ви чули? Вам щось відомо про них?» Місцевий житель відповів: «Так, так були такі. Газету переносили там в Окопах, де Львівська брама. Там є рів, кам'яні укріплення та такі печури... Там вони всі ці люди, які цим займалися, там вони й збиралися у цих печерах. А далі через «Гершків Яр» вони несли цю газету та іншу літературу, але куди вони йшли мені не відомо» [16, с. 148].

Отже, на початку ХХ ст., на території Подільської губернії, партійно-політичний рух характеризувався поодинокими випадками агітації й пропаганди, перевезенням контрабандним шляхом різноманітних транспортів нелегальної літератури з подальшим переправленням її територією Російської імперії. Подільська губернія стала важливим центром розповсюдження політичної інформації. Цей період також характеризується утворенням місцевих осередків політичних партій, які виникали у містах губернії (Кам'янець-Подільський, Вінниця, Балта, Могилів-Подільський, Проскурів

тощо). У менш населених районах діяли лише поодинокі прихильники, які займалися поширенням забороненої літератури.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 7800. 24 арк.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 7798. 24 арк.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 7897. 24 арк.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 7872. 17 арк.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 7799. 9 арк.
6. Державний архів Хмельницької області. Ф. 281. Оп. 1. Спр. 3910. 11 арк.
7. Зекцер А. 1905 рік на Поділлі. Вінниця: [Б. в.], 1925. Ч. 2. Робітничий рух та діяльність революційних організацій 1904–1906 рр. 1925. 125 с.
8. Описи Подільської губернії кінця XVIII – початку XIX ст. / Укладачі автори вступної статті С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 124 с.
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. XXXII. Подольская губерния. / Под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб.: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел, 1904. 285 с.
10. Ткач С., Решетченко Д. Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку XX століття: монографія : у 2 кн. / [за наук. ред. д-ра іст. наук О. М. Федькова]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 368 с.
11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 573. 297 арк.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 419. Оп. 1 Спр. 3909. 11 арк.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 772. 138 арк.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 583. 133 арк.
15. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 576. 93 арк.
16. Шпилька Г. ...Шли до рассвета (История транспортировки газеты «Искра» и деятельности организации) : научное исследование. Черновцы: Букрек, 2014. 200 с.